

„Itt van a’ legvégső óltára Pallásnak” Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén

Tézisek

A kutatás előzményei

A XVIII. századi erdélyi tudományos intézményekkel először Jakab Elek foglalkozott *Aranka György és az Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság* című cikksorozatában. Ő még úgy vélte, a társaságok szoros összefüggésben állnak egymással, és hogy mindkettőnek Aranka György volt a létrehozója, egyben működtetője. Legnagyobb eredménye ennek az 1884-ben megjelent tanulmánynak, hogy összegyűjti az intézményekkel kapcsolatban felhasználható dokumentumokat, megpróbálja leírni azok működését és szervezeti felépítését, és kijelöli a kutatás legproblematisabb pontjait (például hogy milyen összefüggés van az 1790-es évek politikai törekvései és a társaságok között, vagy hogy miért hallgatnak el ezek a társaságok).

1911-ben jelent meg Rubinyi Mózes *Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története* című tanulmánya, amely a Nyelvművelő Társaságot és a Döbrentei-féle 1818-ban megalakuló tudós alakulatot egyazon intézményként kezeli.

A kutatásban Perényi József hoz fordulatot *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága* című kiadványával, amely a mai napig a legrészletesebb leírását tartalmazza az intézmény által létrehozott iratoknak, és Aranka György műveinek. Különösen nagy figyelmet fordít – kijelölve ezzel a kutatás egyik fő törekvését – a társaság kiadatlan leveleire. Vizsgálja ezen túl *A Magyar Nyelv-mívelő Társaság’ munkáinak első darabját*, és bepillantást enged olyan dokumentumokba, amelyek azóta nehezen elérhetőek vagy lappanganak.

A társaságokkal kapcsolatos nélkülözhetetlen kutatásokat folytatott Jancsó Elemér, aki 1955-ben megjelent *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című könyvében közli Aranka György röpiratait, az intézmény jegyzőkönyveit és vele kapcsolatos fontos dokumentumokat, *Aranka György levelezése* című tanulmányában pedig az általa folytatott kutatásokat foglalja össze. Aranka levelezését Jancsónak sajnos nem sikerült sajtó alá rendeznie, de az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt az az ötdoboznyi levélmásolat- és irattömeg, amelyet ő gyűjtött össze a témával kapcsolatos vizsgálódásai során.

Jancsó utódja Enyedi Sándor volt, aki újra kiadta Aranka röpiratait több fontos levéllel az *Aranka György erdélyi társaságai* című könyvében. Az 1981-től szinte évente publikáló Enyedi főleg a Nyelvművelő Társaság magyarországi kapcsolatait preferálva jelentette meg levélközléseit, a közlések előszavában értékes megállapításokat téve az intézmények

szervezeti kereteivel, a tagok szerepével kapcsolatban. Többször megkérdőjelezi Jancsó (az intézmény történetének korszakolásához és a kontextushoz fűződő) nézeteit, egyben felhívja a figyelmet eddig nem ismert momentumokra (pl. Bánffy György szerepére).

A legújabb kutatásokat a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem magyar tanszékének ifjú filológusai végezték. Ennek eredményeként megjelent az *Aranka György gyűjteménye I.* című kiadvány, amely az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság munkásságának részproblémáival foglalkozik (pl. a *Csíki székely krónikával*, Aranka György első magyarországi útjával stb.). A csoport tagjai közül külön ki kell emelni Király Emőket, aki Aranka György levelezéséről írta doktori disszertációját, illetve Bíró Annamáriát, aki a magyar-szász kapcsolatokról doktorált.

A dolgozat témája

A dolgozat a XVIII. század végén megalakult erdélyi tudományos intézmények (Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és Erdélyi Nyelvmívelő Társaság) megalakulásának hátterét, céljait, munkásságát, ideológiáját és az általuk létrehozott szövegeket vizsgálja, bemutatva, miért volt lehetséges Erdélyben olyan félhivatalos, viszonylag széles körű autonómiával rendelkező társaságok létrehozására, amelyekhez hasonló Magyarországon nem létezett a korban.

A dolgozat első fejezete 1790-es évek végi Erdély helyzetével, az ezekben az években zajló országgyűlésekkel foglalkozik, mivel ez kínálik elsődleges kontextusként a tudós társaságok működéséhez. Itt sorra veszi a dolgozat azokat a politikai kérdéseket, amelyek a legmagasabb törvényhozói fórumon megjelentek, és amelyek később témát adtak a Kéziratkiadó és a Nyelvmívelő Társaságnak is. Ilyen lényeges kérdés a XVIII. század végi diétákon, a magyar korona országainak Ausztriához fűződő viszonya, valamint Magyarország és Erdély viszonya. Az 1790-91-es országgyűlésen ugyanis – a II. József halála utáni delegitimációs időszak átmeneti zűrzavarát kihasználva – olyan nézetek jelennek meg, amelyek radikálisan átalakítanák Bécs és Buda, Bécs és Kolozsvár, Buda és Kolozsvár fennálló viszonyát (ezeknek bemutatására törekszik a dolgozatnak a korszak erdélyi röpiratait és az „uniókérdést” vizsgáló része).

Az újítások mellett megszólalnak az 1790-es évek diétáin a hagyományos sérelmi politika hangjai is. A székelyek sérelmezik a határőr-katonaság rájuk erőszakolt rendszerét és az adózást, Erdély harmadik nemzete pedig, a szászok kiváltságai visszaállítását követelik, valamint azt, hogy az országgyűlésen nagyobb számban és szavazati aránnyal vehessenek részt.

Erre az időszakra tehető a románság első komoly politikai fellépése, a *Supplex Libellus Valachorum* benyújtása, amely ősi jogokra hivatkozva kéri az Erdélyben „megtúrtnek” és

„jövevénynek” tartott népcsoport politikai jogainak kiterjesztését és a szabad vallásgyakorlatot. Ezt a beadványt egyhangúan elutasítják a Kolozsvárra összegyűlt országgyűlési követek. Nem ez történik azzal a kérvénnyel, amelyet az örmény városok, Szamosújvár és Ebesfalva nyújtanak be a diétához, hiszen ezeket a városokat sokkal könnyebben lehetett integrálni egy rendi szemléletű közigazgatásba, mint egy szétszórtan élő népcsoportot. A „nemzetiségi kérdés” azonban az országgyűléseken kívül is fontos probléma marad, amellyel Erdély kiváló történészei, sőt a Nyelvmívelő Társaság is foglalkozik majd.

Az országgyűlések jegyzőkönyveiből, röpiratokból, beadványokból, magánlevelekből megismert mind etnikailag mind vallásilag, mind pedig a politikai ideológiák terén nagyon sokszínű Erdélyt a kormányzó, gr. Losonczy Bánffy György próbálja meg összefogni széles körű kliensi rendszert létrehozva és egy „egységes Erdély”-nézetet kialakítva, amely táplálkozik az erdélyi hagyományokból, erős szállal kötődik az írott törvényekhez, és amely ebben az időben a nagyfejedelemség hivatalos ideológiájának tekinthető. Ennek az ideológiának a lényege, hogy nem hagyja érvényesülni a nemzetek közötti és vallási ellentéteket (vagy megoldja azokat vagy szőnyeg alá söpri), hanem a jövőbeli közboldogság érdekében kompromisszumos megoldásokat keres a problémákra kiemelve a békés egymás mellett élés előnyeit. A Bánffy által támogatott tudományos intézmények ugyanezt az ideológiát fogják használni az általuk létrehozott szövegekben.

A dolgozat második fejezete a Kéziratkiadó Társasággal foglalkozik. Követi a témáról eddig megjelent tanulmányok hagyományát, és először arra keresi a választ, hogy milyen szervezeti felépítéssel rendelkezett és milyen célokat tűzött ki maga elé ez az intézmény. Az eddig nem vizsgált kéziratok források értelmezése mellett a fejezet legfontosabb eredménye, hogy elemzi a kéziratkiadók által kiadott Schesaeus-eposz paratextusait, amelyekből az „egységes Erdély” ideológia rajzolódik ki.

Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságról szól a dolgozat harmadik fejezete, az intézményről szóló röpiratok elemzésével és a magyar államnyelv problematikájával kezdve a leírást. Ezek alapján egyértelműen bemutatatható a társaság legfontosabb célkitűzése: a magyar nyelv alkalmassá tétele a politikai és jogi kommunikációra, valamint annak elterjesztése az országban lakó nemzetiségek között is. Az elemzés kitér arra is, hogy a korszak nyelvről gondolkodó tudósai, politikusai miért tarthatták ezt reális, sőt a jövőben könnyen megvalósítható célkitűzésnek.

A fejezet, szintén a szakirodalom hagyományát folytatva, szól a Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítéséről, a szervezeti keretek változásairól, a legfontosabb tagokról egyértelműen elkülönítve az intézményt az 1803-ban összeülő baráti társaságtól, az 1806-ban

Cserey Farkas támogatásával próbálkozó tudós társaságtól és az 1818-ban gyűlésező Döbrentei-féle intézménytől. Új források bevonásával arra is választ próbál adni a dolgozat harmadik fejezete, hogy milyen okok játszottak szerepet abban, hogy a Nyelvmívelő Társaság 1801-ben végül befejezte munkáját.

A Nyelvmívelő Társaságot leginkább foglalkoztató szövegekről szól a fejezet utolsó része, a *Csíki székely krónikával* és az azt felhasználó Erdély-leírással, amelyet August Ludwig Schlözer *Kritische Sammlungen*-je ellen állított össze az intézmény. Ezeknek elemzéséből kiderül, hogy a nyelvmívelő intézmény is az „egységes Erdély”-ideológiát követve próbál olyan reprezentatív dokumentumokat írni, amelyek bemutatják, hogy a magyar nyelv alkalmas a jogi, politikai és tudományos kommunikációra.

A harmadik fejezet utolsó részében azokkal a később létrejött társaságokkal ismerkedhet meg a dolgozat olvasója, amelyek a Nyelvmívelő Társaságot próbálják meg elődként feltüntetni. Ezek, noha már másfajta politikai ideológia szerint alkotják meg saját arculatukat és szövegeiket, arra törekszenek, hogy az előd-intézmény tagjainak támogatását megszerezzék, hogy sajátjuknak mondhassák annak gyűjteményét, és hogy önmagukat a XVIII. század végi intézmény munkásságának folytatójaként definiálják elfedve ezzel azt az „egységes Erdély”-nézetet, amelynek népszerűsítése a Nyelvmívelő Társaság alapvető célkitűzése volt.

Alkalmazott módszerek

A dolgozat a már meglévő források újraértelmezésével és új források bevonásával próbálja meg bemutatni a Kéziratkiadó Társaságot és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot. Ennek megvalósítására legtöbbször hagyományos hermeneutikai eljárásokat használ, nem egy esetben viszont olyan elméleteket alkalmaz, amelyekkel az elemzéseket árnyalhatja, érthetőbbé teheti vagy kiegészítheti.

Bánffy politikai ideológiájának leírásakor a dolgozat a szimbolikus politika elméleteit használja fel. Ez annál inkább indokolt, mivel a II. József halála utáni évek – köszönhetően az elhunyt uralkodó határozottan szimbólumellenes politikájának – olyan időszakot jelentenek, amelyben a politikai szimbólumoknak kifejezetten nagy (a tényleges politikai döntéseknél is fontosabb) szerephez jutnak.

Jelentős hatással volt a dolgozatra a Genette-féle paratextuselemzés, amelynek módszereit több fejezet is felhasználja (legegyértelműbben az Josef Karl Eder által kiadott Schesaeus-szöveg olvasata).

A disszertáció eredményei

- A dolgozat megalkotja a XVIII. század végi erdélyi tudományos intézmények (Kéziratkiadó Társaság, Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság) elsődleges kontextusát részletesen leírva az 1790-es évek erdélyi politikai törekvéseit – amelyek a társaságoknak is témát kínálnak – bemutatva ezzel a Csetri Elek által „elfeledett időszaként” jelölt korszak jellegzetességeit.
- A dolgozat leírja azt az „egységes Erdély”-ideológiát, amely a korban hivatalos politikai nézetnek számított, és amelyet a két tudós társaság is használ szövegeikben és céljaik megfogalmazásakor.
- A doktori értekezés kiemeli Bánffy György kormányzó eddig szerényen dokumentált szerepét az 1790-es évek erdélyi politikai színpadán, valamint a tudományos intézmények megszervezésében.
- A disszertáció elkülöníti a szakirodalomban gyakran szoros kapcsolatban álló tudós társaságokat (Kéziratkiadó Társaság, Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, az 1801-ben Marosvásárhelyen létrehozott „asztaltársaság”, a Cserey Farkas-féle tudós társaság és a Döbrentei Gábor hatására létrejött intézmény)
- A doktori értekezés részletesen foglalkozik a Kéziratkiadó Társaság szervezeti felépítésével, valamint annak első kiadványának elemzésével bemutatva, hogy az intézmény az „egységes Erdély”-ideológiát használva működött.
- A dolgozat eddig nem használt forrásokat alkalmazva leírja az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szervezeti felépítését és annak változásait.
- A disszertáció a Nyelvmívelő Társaság által legfontosabbnak tartott szövegek elemzésével bemutatja, hogy ez az intézmény is az „egységes Erdély”-nézetet alkalmazta az általa létrehozott dokumentumokban.
- A dolgozat leírja, milyen intézmények tekintették elődjüknek a Nyelvmívelő Társaságot saját céljaik alapján alakítva annak leírását, elfedve ezzel az intézmény létrehozását segítő elsődleges kontextust.